

הקדמה

אודה את ה' בכל לבב, בתוך רבים אהללנו, ששם חלקי מיושבי בית המדרש, ויט עלי חסדו לפתוח לי שערי משפט, בדרך נחני ה' לפלס לי קרן אורה, ללמוד וללמד לדון ולהורות, ומאשר חנני בטובו וברחמיו הגדולים, האיר עיני להביא על שולחן מלכים, חסד ומשפט אשירה זה ארבעה רגלים, על כל הטוב אשר גמלני, ובארבע טבעות החושן עיטרני, ובארבע לשונות גאלני. ואילו פיננו מלא כים ולשונו רינה, אין אנחנו מספיקים להודות ולומר שירה, שהחינו וקיימנו והגיענו לזו השעה, ואלה המשפטים אביא קרבן תודה. שהן ארבע מתנות, מארבע אמות, ארבעה אשיבנו מתנת ידי, כברכת ה' אשר נתן לי.

בחיל ובגיל אני מניח את מנחתי על שולחן הקודש. ספר זה כשלת קודמיו, מורכב רובו ככולו מפסקי דין, תשובות וברורים הלכתיים, העולים תדיר על שולחן בתי הדין ומורי ההוראה העסוקים באותו ענין, ענייני ממונות שבין אדם לחבירו ובעניינים שבין איש לאשתו ותלמוד תורה כנגד כולם. שערים רבים למלאכת המשפט, ואף שער הכתיבה אחד מהם. הרצאת הדברים בכתב היא הדרך ללבן את הנושא הנידון מהבחינה העובדתית ומהבחינה ההלכתית, דברים היפים לשעתם ויפים לדורות, ואין לך שמחה גדולה כלימוד התורה, לראות טובה וברכה בכל עמלה, וזה חלקי מכל עמלי, כי לולי תורתך שעשועי, אז אבדתי בעניי. זה המקום לחזור ולהבהיר, כי אף שהדברים נכתבו ברובם כפסקי דין וכפסקי הלכה, פרסומם של הדברים לא נועד כדי שיפסקו מהם הלכה למעשה, לא הלמד מענינו ולא הלמד מסופו. מטרתם לעורר ולהאיר ומראה מקום הוא לה, ובודאי כל אחד לפי עמלו יאיר ה' עיניו בדרך הישרה, לדמות מילתא למילתא, להסביר סברא ולהגדיר גדרה ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא.

משה רבינו ע"ה אב לנביאים, פותח את ספר משנה תורה בציווי מיוחד לשופטי ישראל. לאחר שסוקר בקצרה ובתימצות את התנהגות בני ישראל במדבר, עוד בטרם יצוה לבני ישראל את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו, מצוה התורה (דברים א, טז-יז): "ואצוה את שופטיכם בעת ההיא לאמור, שמע בין אחיכם ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו. לא תכירו פנים במשפט, כקטן כגדול תשמעון, לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלוקים הוא, והדבר אשר יקשה מכם, תקריבון אלי ושמעתי". ובספרי שם (הובא ברש"י) פירשו, וז"ל:

"ואצוה את שופטיכם. אמרתי להם הוו מתוננין בדין, אם בא דין לפניך פעם אחת שתים ושלש, אל תאמר כבר בא דין זה לפני פעמים הרבה אלא היו נושאים ונותנים בו. **בעת ההיא.** משמניתים אמרתי להם אין עכשיו כשעבר, לשעבר הייתם ברשות עצמכם, עכשיו הרי אתם משועבדים לציבור."

מדברי הספרי נמצאנו למדים כי מהות עבודת הדין היא להיות עבד לעם ה'. כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם, עבדות אני נותן לכם. שעבודא דאורייתא ושעבוד הגוף לדון ולהורות. שעבוד ועבדות לכלל הציבור. אך גם שעבוד לשאת ולתת בדין. גם בדין שבין אדם לחבירו וגם במצוה שבין אדם למקום, כי המשפט לאלוקים הוא, וכדאיתא בסנהדרין ח, א: שמטריחין אותי להחזיר הממון לבעלים, ונמצא שהטו המשפט כלפי ה'. אמנם נראה דשונה דין שעבוד ממון מדין שעבוד הדין. בשעבוד ממון למלוה יש שעבוד בנכסי הלוה, דהיינו שזה זכות שיש למלוה אצל הלוה, עבד לווה לאיש מלוה. אולם בשעבוד הדין, אין זה זכות של הציבור בשעבודו של הדיין אלא חיוב של הדיין מכח המינוי שקיבל ומכח מצות התורה, דשעבוד זה נגזר מציווי משה רבינו לדיינים. ואת עוצמת השעבוד אנו מוצאים אצל משה רבינו עצמו, כאשר היה הוא הדיין היחיד וכל העם בא לדרוש אלוקים, ועמד העם על משה מהבוקר עד הערב. וכאשר יתרו חותנו טוען לו כי לא טוב הדבר, עונה משה רבינו כי זו חובתו ושעבודו כלפי העם: "כי יהיה להם דבר בא אלי, ושפטתי בין איש ובין רעהו..." זו תמצית השעבוד שראה משה רבינו כעבד לעם ה'.

עוד למדים אנו על דרך התנהגות הדיינים מפרשת מינויים (שמות יח, כא ולהלן). כשיתרו פונה אל

משה רבינו ומציע לפניו את הראויים למנות כדיינים, ומה התכונות הנדרשות מדיינים, הוא אומר: "ואתה תחזה מכל העם, אנשי חיל, יראי אלוקים, אנשי אמת שונאי בצע". יתרו מונה ארבע תכונות: ראש וראשון - אנשי חיל, ב - יראי אלוקים, ג - אנשי אמת, ד - שונאי בצע. רש"י בפירושו שם מבאר את התכונות הנ"ל:

"אנשי חיל. עשירים, שאין צריכין להחניף ולהכיר פנים. אנשי אמת. אלו בעלי הבטחה, שהם כדאי לסמוך על דבריהם, שע"י כן יהיו דבריהם נשמעין. שונאי בצע. ששונאין את ממונם בדין, כההיא דאמרין כל דיינא דמפקין ממונא מיניה בדינא, לאו דיינא הוא."

ומקור חלק מהפירוש הנ"ל הוא מהמכילתא, ועיין שם במכילתא דיראי אלוקים, אלו שעושים פשרה בדין. וכאשר משה רבינו שומע בקול חותנו, "ויעש כל אשר אמר". הוא בוחר "אנשי חיל מכל ישראל". התכונה הראשונה שאמר חותנו יתרו, אבל לא שאר שלשת התכונות. ועיין בספורנו שכתב דאחר שביקש משה רבינו אנשים עם כל התכונות הנ"ל, בחר באנשי חיל; "בקיאים וחרוצים לברר וללבן אמיתות הדבר ולהביאו אל תכלית, יותר מיראי אלוקים בלתי (שאינם) אנשי חיל". לפי הספורנו אנשי חיל הם אנשים פקחים שיודעים להבין היטב את עובדות המקרה שלפניהם, יודעים לברר וללבן את צדדי ההלכה, ולסיים את הדיון בפסק דין - להביאו אל תכלית, בעלי כושר הכרעה, שהכרעתם ניזונת מהבנה נכונה של העובדות, ומהבנה ישרה של הדין תוך דימוי מילתא למילתא. ובה העדיף משה רבינו את אנשי החיל יותר מיראי אלוקים שאינם אנשי חיל. ופשוט שגם לספורנו לא מדובר שמשה רבינו בחר דיינים שאינם יראי אלוקים, אלא אף שהיו אחרים שהיו בדרגה יותר גבוהה ביראת אלוקים, העדיף לקחת את אנשי החיל, אף שהם יראי אלוקים בדרגה פחותה מאלה שאינם אנשי חיל. ועיין עוד באבן עזרא (יח,כה) משי"כ בזה, וברמב"ן (יח,כא) שפירש אנשי חיל אנשים שראויים להנהיג עם גדול.

הסבר נוסף המגדיר מי הם אנשי חיל, מצאתי בדברי הכלי יקר בפירושו לספר דברים לג,כב. משה רבינו מברך את שבת דן: "דן גור אריה, יזנק מן הבשן". מסביר הכלי יקר שברכת משה רבינו חוזרת על ברכת יעקב אבינו. יעקב אבינו ברך את דן: "דן ידין עמו", דהיינו שיהיו דיינים:

"וכל דין צריך להיות גבור כארי, כמש"כ ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל, שלא יגור מן בעלי דינים אם יש בהם איזה אלם. ע"כ אמר לדן גור אריה יזנק מן הבשן, בשן הוא מקום חיות רעות הטורפים. כך הדיין כל קילוסו מן פרות הבשן, להציל טרף מידם. ע"כ צריך הדיין להיות גם הוא לבבו האריה."

מדברי הכלי יקר מבואר דאנשי חיל הוא כפשוטו, גבורים כאריות, אשר כל קילוסם הוא להציל עשוק מיד עושקו ולהציל הנטרף מיד הטורף. וע"כ משה רבינו ע"ה ברך את שבת דן שיהיו כגור אריה המזנק במקום חיות רעות.

אולם להסבר רש"י מי הם אנשי חיל, יוצא שמשה רבינו שם דגש מיוחד על כך שיהיו הדיינים מאלה שאינם חנפנים ואינם מכירים פנים. וחשיבות אי הכרת הפנים, למדנו גם מדברי הגמרא בסנהדרין ז,ב, שדרשו על הפסוק (משלי כט): מלך במשפט יעמיד ארץ, ואיש תרומות יהרסנה. אם דין דומה למלך שאינו צריך לכלום, יעמיד ארץ, ואם דומה לכהן שמחזר בבית הגרנות - יהרסנה. ובגמרא שם העמידו דבי נשיאה בדין דלא גמיר, וכן פירש רש"י שזקוק הדיין לשאול בית דין, עיי"ש. וכן פירשו התוס' שם, ועיין שם עוד במהרש"א בחידושי אגדות. ולכאורה יש להבין אמאי נטו הראשונים לבאר את הגמרא ע"פ דבי נשיאה, דלכאורה דברי הגמרא פשוטים וברורים בטעמם, שאם הדיין אינו פונה בבקשות לאחרים, אינו מחניף לאנשי השררה ואנשי היכולת, ודאי יעמיד ארץ, שיודעים הכל ביושרו שאינו נושא פנים לאיש, שאף אלה שהוא זקוק להם בצורה כזו או אחרת, אינו נוהג בהם מנהג חנופה, ואם גם בהם הוא נוהג כמלך שאינו צריך לכלום - יעמיד ארץ, יהיה אמון בדיינים אלה, משא"כ אם נראה הוא ככהן המחזר בבית הגרנות, כמי שפונה בכפיונות קומה לכל בעל יכולת, אם בבקשת ממון או בבקשה אחרת, הרי שלציבור לא יהיה כל אמון בדיין כזה, שהרי יכולים הם לחשוש שמא לבעל הדין שכנגדו יש מי אשר הדין מחזר אחריו ככהן בבית הגרנות, וזה היהרסנה של דרך המשפט, למוטט את יסודות אמות הדין. ואף לגברא רבה או בי נשיאה, אסרו להחניף (עיין מ"ק יז,א, כתובות סג,ב, ושם פד,ב). ועד כמה

דיברו חז"ל בגנות החנופה, דמיום שגבר אגרופה של חנופה, נתעוותו הדינים ונתקלקלו המעשים (סוטה מא, ב), והם אחת מארבע כיתות שאינן מקבלות פני שכינה. אלא הפשט שהראשונים הבינו דלא יתכן שהגמרא מתיחסת לדיין, שהרי אפילו בהו"א לא יכול להיות שזה יהיה מתכונת הדיין. ורש"י סובר שמשם רבינו העדיף את התכונה הזו כתכונה הראשונה במעלה, שאף ששמע משה רבינו לכל דברי חותנו, ולקח אנשים שהם גם יראי אלוקים, גם אנשי חיל וגם שונאי בצע, מ"מ שהתכונה הבולטת היא אנשי חיל, מפני שמי שאינו מכיר פנים ואינו מחניף ואינו ככהן המחזר בבית הגרנות, הרי שדבר ראשון יבין בצורה האמיתית והישרה את העובדות שלפניו, ולא יטה את העובדות ואת דבר ה' זו ההלכה, לעבר מי שהוא צריך לו - בעל הגרנות, וממילא גם הדימוי מילתא למילתא לא יושפע משיקולים זרים, אלא הכל כסולת הנקיה.

ועיין בארחות צדיקים (שער החניפות) שכתב בענין החנופה את האיסור של לא תגורו, עיי"ש. ומקור הדברים מדברי הגמרא בסוטה מז, ב: משרבו רואי פנים בדין, בטל לא תגורו. ויש להבין את לשון הגמרא "בטל" לא תגורו, דאף אם הדיינים מפחדים, האיסור במקומו עומד, והו"ל לגמרא לומר עברו על לא תגורו. וראיתי לבאר ע"פ הסבר המאירי שם בסוטה, וז"ל:

"ר"ל מכירין פנים במשפט להחניפם, בטל לא תגורו מפני איש, ופרקו מהם עול שמים ונתנו עליהם עול בשר ודם לבא בערכאות של דיני האומות, ולא תורתו של הקב"ה."

ונראה בדברי המאירי שהיו הדיינים מחניפים לבעלי הדין והיו נושאים פנים בדין, ממילא בעלי הדין שכנגדם לא רצו לדון בפני דיינים כאלה המחניפים פניהם לבעלי דין להם הם זקוקים או יזקקו בעתיד, והלכו לדון בערכאות. ומכיון שלא דנו בדין תורה, ממילא לא שייך איסור של לא תגורו, כיון שלא דנו לפניהם, וע"כ הלשון של הגמרא הוא "בטל לא תגורו". הדיינים לא עברו על לא תגורו, כיון שלא באו לדון לפניהם, וכל זה היה עקב שהחניפו פניהם במשפט לבעלי הדין. ואפשר אף לומר שלא הדיינים החניפו אלא בעלי הדין החניפו, והם קבלו החנופה, ואף זה הרחיק את האחרים מלדון בפני דיינים המקבלים חנופה.

והדברים מפורשים במהרש"א בחידושי אגדות למסכת סוטה. דאיתא בסוטה מז, ב משרבו בעלי הנאה, נתעוותו הדינים ונתקלקלו המעשים ואין נח בעולם. רש"י שם הסביר, דמתוך שהם בעלי הנאה, אין מטריחין עצמם לעיין בדין, ומתוך כך נתקלקלו הדינים והמעשים, ואין נח לקב"ה בעולמו. אך המהרש"א כתב לבאר בדרך נוספת:

"היינו הנהנין מהבריות, נתעוותו וכו', שע"י שנהנה מאחד מבעלי דינין נוטה לו הדין, כדאמרין פ"ק דסנהדרין; מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה, אם דומה למלך שאין צריך כלום."

הרי להדיא שפירש המהרש"א את דברי הגמרא בסנהדרין כפשוטם, דאם הדיין הוא בעל הנאה או בעל ענין, הרי שליבו נוטה אחר הנאתו, וכשבא לפניו לדין, חושב מהיכן תצמח לו ההנאה, ובאו לעיוות דין. משא"כ אם דומה הדיין למלך שאינו צריך לכלום ואינו בעל הנאה, בזה יעמיד ארץ. [ועיין בבכור שור בחידושו לסוטה מז, ב, שהביא את דברי המהרי"ו סי' קנז - הובאו דבריו ברמ"א חו"מ יב, א ויור"ד שלד, מח, שנהגו להקל מלמחות בעוברי עבירה. וכתב בבכור שור דמזה דשו רבים וכחיתרא דמי, לחנוף לאשר לו שם ויד קצת אצל שום שררה או שאר תקיפות אע"ג דלא ברי היזקא. וזה טעות גמור, דדברי מהרי"ו לא נאמרו כ"א בברי היזקא, שאל"כ בטלת לא תגורו מעיקרא, דודאי לא נאמר לא תגורו כי אם בדאיכא מקום לירא. וע"כ כל היכא שאינו ברי היזקא, ובדאי שעושה כן לשום תועלת, איסור גמור הוא, עיי"ש.]

ואף שמצוות רבות נאמרו ביחס לבית דין וביחס העם אליהם, מספר מצוות נאמרו ישירות על הדיינים ביחס לנוהלי הדין (בניגוד למצוות הנוגעות להכרעת הדין, כגון אחרי רבים להטות, עיין חינוך מצוות נג - סא, וכן מצוה עו - עח וכן מצוה פב), שלש מהן בספר ויקרא בפרשת קדשים והאחת בפרשת דברים, שלש מצוות לא תעשה ואחת עשה. [וכן בפרשת משפטים ארבעה לאוין; שלא לשמוע בעל דין מבלי לשמוע בעל דין חבירו, שלא לרחם על עני בדין, שלא להטות משפט רשע, ושלא ליקח שוחד]. הלאו הראשון: לא תעשו עוול במשפט (ויקרא יט, טו). ובחינוך (מצוה

רלג) כתב דהעוול הוא כשיעבור על מה שציוותה התורה. ובכלל לאו זה, המענה את הדין. הלאו השני: לא תהדר פני גדול (ויקרא יט, טו), שלא יכבד בעל דין עשיר יותר מאת בעל דינו העני, שיהיו שני בעלי הדין שוים לפניך, עיין בגמ' שבועות ל, א. והמצוה השלישית - מצות עשה: בצדק תשפוט עמיתך (ויקרא יט, טו). ועיין בגמ' שבועות ל, א דהמצוה היא להשוות בעלי הדין. ועיין בחינוך (מצוה רלה) דבכלל מצוה זו שכל איש שהוא חכם בדיני התורה וישר בדרכיו, שהוא מצווה לדון דין תורה בין בעלי הריב, אם יש בכוחו. ועל שורש המצוה, כותב החינוך:

"כי בהשוות הדין יתישב העולם, ואם יכבד הדיין אחד מבעלי הדין על האחר, יפחד בעל הריב מלהגיד כל טענותיו לפניו, ומתוך כך יצא המשפט מעוקל. וכמה שאמרנו שמצוה על החכם בדיני התורה והוא איש ישר לדון בין החולקים, שזהו בכלל המצוה כמו כן. גם בזה תועלת, כי החכם והישר ידין דין אמת, ואם הוא היודע לא ירצה לשפוט, ישפטום שאר בני אדם שאינם חכמים ויטו הדין על האחד מבלי ידיעה."

והמצוה הרביעית - לא תעשה: לא תגורו מפני איש (דברים א, יז). והרמב"ם בספר המצוות (ל"ת רעו) כתב במצוה זו, וז"ל:

"שהזהיר הדיין שלא לירא מאדם מזיק ... אבל חייב הוא לחתוך את הדין, ולא ישים לב למה שיקרה עליו מן ההיזק מאותו האיש, אמר יתעלה; לא תגורו מפני איש. ולשון ספרי ... שמה תאמר מתירא אני מאיש פלוני שמה יהרגני או את בני, שמא ידליק את גדישי או שמה יקצץ את נטיותי, ת"ל לא תגורו מפני איש."

וכך גם החינוך (מצוה תטו) בשינוי לשון קצת: "שנמנע הדיין מלירא מאיש מלדון דין אמת, ואפילו הוא איש מזיק, עז פנים, עבה המח ... אלא שהוסיף החינוך: "משרשי מצוה זו, השכל מעיד עליו". וזה צריך באור, דבשלמא אם היתה המצוה שאסור לו לפסוק דין מעוות מחמת פחדו, פשיטא דהשכל מעיד עליו. אולם כדי להתחמק מלדון כלל מחמת פחד, אילולי מצוה התורה היינו אומרים בשכלנו הדל שאינו חייב לדון.

אמנם חידוש גדול מצאנו בדברי רבינו יונה בשער השלישי (אות לג), וז"ל:

"הוזהרנו בזה להאמין שלא יקרנו נזק מצד משפט הצדק כאשר לא נכיר בו פנים, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (פסחים ח, ב): שלוחי מצוה אינם נזוקים לא בהליכתם ולא בחזירתם. וזהו פירוש "כי המשפט לאלוקים הוא" - שלא יבוא נזק בסיבתו."

אם מקודם הבנו בדברי הראשונים שאף אם יהיה לו נזק, לא יגור מלדון, ולא ישים לב, הרי רבינו יונה מחזק שצריך להאמין שלא יקרה לו כל נזק מקיום מצוה, שהרי המשפט לאלוקים הוא, והוא המנהל והמשפיע ושליחיו אינם נזוקים. ולכן לא רק שיש עליו חיוב לדון את הדין, ולא רק שיש עליו חיוב לא לפחד אלא גם חיוב ואזהרה להאמין שלא יקרה נזק מצד משפט הצדק. הרי שהאמונה שלא יגרם נזק הוא חלק מהלאו של לא תגורו, ואם אינו מאמין, אף אם דן את הדין ללא חת וללא מורא והוציא לאור משפט צדק, עובר על הלאו של לא תגורו, והדברים נשגבים. [ועיין בערך שי, ב, א שכתב דלכאורה איזה סברא יש לומר שיפסיד הדיין ממונו כדי להציל ממונו בעל דין, "אלא אמרה התורה לא תגורו, דהמקום יהיה בעזרו דשליח מצוה אין ניזוקין". ודוקא בלא שכח היזקא, אבל בשכח היזקא, שפיר כתב מהרי"ו (עיין להלן בדברי הב"ח) דרשאי להסתלק. אמנם מהרבינו יונה הנ"ל נראה דבכל ענין אין לחלק, וחייב להאמין שלא יהיה לו כל היזק.]

והרשב"א בתשי' (ח"ב סי' שמד) נשאל בלוח שעזב את מקום ההלואה, ותבעו המלוה בעירו (של המלוה, שהיתה עיר הלוח בזמן ההלואה), ורוצה הלוח שידון בעירו הנוכחית, והפחיד דיני עיר המלוה מכת השר אדוניו, אם יעשו דבר נגדו. והשיב הרשב"א דכיון שיש ללוח נכסים בעיר המלוה, יזדקקו לדבר דיני עיר המלוה. ומה שהפחידם הלוח:

"שאם הוא הפחידם לעשות עמהם שלא כדון, שמא אין בידו כח ומפחידם בדברי הבאי. ועוד, שאם כן יהיו כל אדם עושין כן, שאין לך אחד שלא יוכל להזיק, ואם כן אין הגדולים נידונים לעולם, והתורה אמרה לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלוקים הוא."

הרשב"א אמנם לא הזכיר לדייני עיר התובע כי חובה עליהם להאמין שלא יגרם להם כל נזק, אלא אמר שמא אין בידו להזיק, ואף אם יש בידו להזיק, יש עליהם איסור לפחד מאיומים אלו. ואפשר דהרשב"א אמר לשיטתם, אבל אה"נ גם הרשב"א ס"ל להאמין שיש חיוב על הדיינים להאמין שלא יצא להם כל נזק, וצ"ע. (ועיין להלן מה שלמד מהרשד"ם מדברי הרשב"א).

ואיתא בגמרא סנהדרין ו,ב: שנים שבאו לדין אחד רך ואחד קשה, עד שלא תשמע דבריהן או משתשמע דבריהן ואי אתה יודע להיכן הדין נוטה, אתה רשאי לומר להם אין אני נזקק לכם, שמא נתחייב חזק ונמצא חזק רודפו. משתשמע דבריהן ואתה יודע להיכן הדין נוטה, אי אתה יכול לומר להן איני נזקק לכם, שנאמר; לא תגורו מפני איש. רבי יהושע בן קרחה אומר, מנין לתלמיד שיושב לפני רבו וראה זכות לפני וחובה לעשיר, מנין שלא ישתוק, שנאמר לא תגורו מפני איש. ויש להבין מה החילוק בין אם יודע להיכן הדין נוטה לאינו יודע, דגם באינו יודע או בשלא שמע דבריהם, חל עליו האיסור של לא תגורו להאמין שלא יהיה לו כל נזק מהבעל דין שרודפו. כמו כן יש להבין מדוע הגמרא נקטה שרואה זכות לפני וחובה לעשיר, ומאי נפק"מ למי רואה זכות. והנה רש"י שם פירש את שתי המימרות, וז"ל:

"קשה. בעל מריבה, מטריח דיינין. שמא יתחייב חזק ונמצא רודפו. רודף את הדיין להפך הדין. שיושב לפני רבו. ובא דין לפני רבו ולא לפניו, וראה התלמיד זכות לפני וחובה לעשיר ורבו טועה בדין, מנין שלא יחלוק כבוד לרבו וישתוק, תלמוד לומר וכו', ולקמן מפרש מאי משמע דלא תגורו לשון כינוס הוא."

ויש להבין את פירוש דברי רש"י בשתי המימרות בגמרא. במימרא הראשונה פירש רש"י שבעל דין קשה היינו טרחן, שירדוף אחרי הדיין להפך הדין. ולכאורה יש להבין מדוע פירש רש"י באופן כזה ולא פירש את הדברים כפשוטם, שבעל הדין ירדוף את הדיין להזיק לו, ומששמע דבריהם אסור לו לפחד, וכמש"כ בספרי (הובא לעיל). וכן מה דחק את רש"י לפרש שהתלמיד יושב לפני רבו כאשר הדין הוא לפני רבו ולא לפניו, דלכאורה אם התלמיד אינו דיין, לא חל עליו האיסור של לא תגורו, והיה יכול רש"י לפרש כפשוטו, שהדין בא לפני הרב ולפני התלמיד, ואעפ"כ לא יחשוש מלומר דעתו מלפני רבו, שהרי בהיותו דיין חל עליו האיסור של לא תגורו.

ונראה בדעת רש"י שהיה קשה לו דמהיכי תיתי יוכל דיין להסתלק מן הדין בטרם ידע להיכן הדין נוטה מחשש שמא חזק רודפו. וכן איך יוכל להמנע ממצות בצדק תשפוט עמיתך, ולהציל עשוק מיד עושקו, מחשש שמא חזק ירדוף אותו, והרי פשוט שהוא איסור דאורייתא של לא תגורו, ומדוע יכול להסתלק מן הדין. על כן פירש רש"י שהחידוש כאן שאין החשש של הדין שהחזק יגרם לו נזק, דבזה פשוט שחייב הוא להאמין שלא יאונה לו כל רע מקיום מצות בצדק תשפוט עמיתך, אלא החשש שמא הוא יטה אותו מדרך הישר, בסברות עקומות, בעובדות לא ישרות, וממילא לא יצא הדין לאמיתו. וע"כ חשש זה שייך כל עוד אינו יודע להיכן הדין נוטה, שבה יכול לבלבל דעתו של הדיין, אך כשכבר יודע להיכן הדין נוטה, הרי החשש הוא על הטירדה והטירחה שתהיה לדיין, שהרי חשש שיהפך הדין לא שייך בכגון זה, ובאה הגמרא וחידשה שגם אם הדיין מסתלק מן הדין מחשש נזק של הטרחה ובלבול הדעת, ג"כ עובר על איסור של לא תגורו. וזה המשך דברי הגמרא שם; שמא יאמר הדיין מה לי בצער הזה, תלמוד לומר עמכם בדבר המשפט, אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות. עי"ש ברש"י שאין לדיין למנוע עצמו מן הדין מחשש שמא יפסוק שלא כדון. ולפ"ז מובן מדוע לא חילק רש"י בין אם רק האחד חזק לבין אם שניהם חזקים (עיין בתוס' ד"ה אחד), דלשיטת רש"י אם שניהם חזקים כל שכן יכולים לבלבל דעתו ויצא הדין מעוות. אמנם בתומים יב,א כתב דלרש"י בשניהם חזקים, אין חשש שיוכלו להניע אותו ממידת הדין, "ואפילו רוח קשה לא יזיזו ממקומו, ולכך בשני חזקים לית כאן חשש, דמ"מ יהיה הדין עומד על בוריו ועל תילו".

ומש"כ הגמרא בחיוב תלמיד לומר לרב את הזכות שרואה לפני, היה קשה לרש"י מדוע הגמרא

נקטה רואה זכות לעני וכו', דאם מיירי בתלמיד היושב בדין עם רבו, הרי ציוותה התורה; לא תהדר פני גדול (ויקרא יט, טו), שלא יכבד בעל דין עשיר יותר מאת בעל דינו העני, שיהיו שני בעלי הדין שוים לפניך, וא"כ אמאי יליף לה מלא תגורו, ובשבועות לא, א יליף לה מהפסוק מדבר שקר תרחק (עיי"ש בתוס'). ע"כ ס"ל לרש"י שאין כאן דברים כפשוטם שהתלמיד הוא דיין, שא"כ האיסור הוא שונה. אלא ס"ל שהאיסור של לא תגורו הוא גם כפירוש הגמרא דלהלן, דהיינו שלא יכנס דבריו, שלא ישתוק, ואיסור זה חל על הכל ולא דוקא על דיין. והיינו דלדין האיסור הוא לפחד מבעל דין, ותגורו לשון פחד, ולכל אדם שרואה זכות ושותק מחמת יראה, האיסור הוא מלישנא דכנושי (עיין סנהדרין ז, א, וכן ח, א). ואם תלמיד החייב בכבוד רבו, ק"ו כל אדם. ועיין עוד בב"ח חו"מ סי' ט ד"ה ותלמיד, בכנסת הגדולה חו"מ סי' ט הגה"ט סע' כד, וכן בט"ז חו"מ סו"ס ט מה שכתבו בזה.

והב"ח (חו"מ יב, א) כתב בהסבר שיטת רש"י, דס"ל לרש"י דבעל דין רשע שיכול להביאו למצב של פקוח נפש או היזק ממון, אף כשיודע להיכן הדין נוטה, יכול להסתלק מן הדין, ולית הלכתא כפירוש זה בספרי אלא כפירוש ראשון שם, עיי"ש. וכן ביאר בערך שי (יב, א - הובא לעיל), דאף שיש עליו חיוב להאמין שלא יאונה לו כל רע ושלוחי מצוה אינם ניזקין, מ"מ בבירי היזקא יכול לסלק עצמו מן הדין, והיינו שיטת הב"ח. ועיין בתומים יב, ב שכתב לחלוק על הש"ך, דהיכא שכבר שמע דבריהם, אסור לו לסלק עצמו מהדין, וכן כתב בשבות יעקב (ח"א סי' קמג) שאין דברי הב"ח מוכרחים בפירוש רש"י. ועיין במהר"מ שיק בבאורו על תריג מצוות (מצוה תטז, ל"ת רמה) שחילק בין פיקוח נפש לנזק ממון, דלענין פיקוח נפש אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש חוץ מג' עבירות, אולם לענין היזק ממון, אם יודע להיכן הדין נוטה או בדיינים קבועים, חייבה אותם התורה לעשות דין ומשפט:

"ואפילו ודאי היזק ממון חייב לעשות משפט, כי אלמלי כן יתרבו עריצי ארץ ... ובלאו הכי כיון דאיכא לאו דלא תגורו ... ממילא באיסור לאו צריך לבזבז ממונו ...
ואפילו פיקוח נפש דעת הספרי הנ"ל דצריך שלא ירא, אלא דהעולם נוהגין על פירוש הראשון ועיין בב"ח, ולכך שפיר קאמר הרמ"א דנוהגין שלא למחות."

הרי שחילק בין ממון לנפשות, דבפיקוח נפש, ואפילו בספק פיקוח נפש, אף שהדבר תלוי בשתי הלישנות בספרי, מ"מ נהגו שלא למחות, אך בהיזק ממון, אפילו היזק ממון ודאי, יש עליו חיוב שלא לפחד, וכיון דבלאו קאי, מחויב לבזבז אפילו כל ממונו, ועיין באמרי בינה (דיינים סי' יט) ובאולם המשפט מש"כ בזה. אמנם ראיתי לגר"א וואלקין (חשן אהרן יב, א) שכתב בבאור שיטת הספרי דאפילו בודאי פיקוח נפש חייב לדון, וז"ל:

"דלאו זה דלא תגורו שאני מכל הלא תעשה שבתורה, כיון דעיקר האיסור הוא זה דלא להתירא משום איש ושום דבר, הרי כאילו פירשה התורה להדיא דגם מפני איש כזה המאים בהריגה אין לירא ממנו. ואין לדמותו לשאר לא תעשה שבתורה דאמרינן בהו דיעבור ואל יהרג, דהתם לא ציוותה התורה לא תגורו, אבל בלאו דלא תגורו גופה, כיון דסתמה התורה שאין להתירא מפני איש, משמע דאפילו מזה המאיים על הריגה נמי."

וחזר הדין בתשובותיו (זקן אהרן, ח"ב סי' קכו) דלאו זה דלא תגורו מחויב לקיים אף במקום של סכנת נפשות. אמנם במהרשד"ם (חו"מ סי' שעח) למד מדברי הרשב"א בתש' (ח"ב סי' שמד - הובא לעיל) דדוקא כשיש ספק אם יכול הבעל דין להזיק לדיין. דברשב"א מבוארים שני טעמים שלא שחייב לדון: "שמא אין בידו כח ומפחידם בדברי הבאי. ועוד, שאם כן יהיו כל אדם עושין כן, שאין לך אחד שלא יוכל להזיק", ושני הטעמים יחדיו הם הטעם לחיוב לדון, וע"כ אם ודאי יכול להזיק, ירד טעמא קמא ולא קאי בלא תגורו.

ובירושלמי סנהדרין א, א הובאו המימרות בשינוי; רבי יהודה בן לקיש אמר, שנים שבאו אל הדיין אחד רך ואחד חזק, עד שלא שמע דבריהן רשאי לומר איני נזקק לכם, שמא יתחייב החזק ויהא החזק אויבו. מששמע דבריהן אין רשאי לומר להן איני נזקק לכם, שנאמר לא תגורו מפני איש. רבי יהושע בן קרחה אומר הרי שהיה יושב אצל הדיין וראה זכות לעני וכו'. ובירושלמי מבואר שבאו לפני דיין ולא כמש"כ בבבלי "שבאו לדין". עוד מחולק - דבסוגיא בסנהדרין מבואר

דאף ששמע דבריהם יכול שלא לדונם, ורק אם יודע להיכן הדין נוטה יש עליו איסור של לא תגורו, אבל בירושלמי מבואר דמשמע דבריהם, חל עליו איסור של לא תגורו. וכן בדין תלמיד היושב לפני רבו, בירושלמי לא נזכר דוקא תלמיד אלא סתם יושב אצל דיין.

והא דאינו יכול להסתלק אלא לאחר ששמע דבריהם ויודע להיכן הדין נוטה, ומדוע אינו עובר בלאו אף קודם ששמע או כשמע ואינו יודע להיכן הדין נוטה, עיין בלבוש בעיר שושן יב, א שדייק כן מלישנא דקרא דהאיסור הוא לא תגורו, שיש לזה שתי משמעויות, לשון פחד ולשון כנישא, שלא יכנסו דבריו, וזה שייך דוקא אם שמע דבריהם ויודע להיכן הדין נוטה. אבל אם היה איסור גם בלא שמע דבריהם, היה לתורה לכתוב לא תיראו או לא תפחדו, ולא לישנא דלא תגורו שמשמעותה כפולה. וכן כתב בתורת חיים (סנהדרין ו, א). אמנם בסמ"ע יב, ב כתב דילפינן מהמשך הפסוק: כי המשפט לאלוקים הוא, ועיקר משפט הוא הגמר דין. והט"ז הקשה עליו, ופירש דכל עוד לא שמע דבריהם ויודע להיכן הדין נוטה, אין עליו שם של דיין, אא"כ הוא מומחה לרבים, דחל עליו שם של דיין אף קודם ששמע, וקאי באיסור אף קודם שידע להיכן הדין נוטה. וכן כתב באורים יב, א דחז"ל אמרו זאת מסברא דמי שאינו מומחה לרבים, אין לחייבו להכניס עצמו ברדיפת בעל דין כשלא שמע דבריהם ואינו יודע להיכן הדין נוטה.

והרמב"ם בהל' סנהדרין כב, א פסק כדברי הספרי הנ"ל, דהאיסור הוא לאחר ששמע דבריהם ויודע להיכן הדין נוטה, שאסור לו לחשוש שמא יהרגנו או ידליק גדישו. וזה לא כרש"י אלא כפשטות הדברים וכמפורש בספרי, שמפחד שהחזק יזיק לו. והוסיף הרמב"ם; "ואם היה ממונה לרבים, חייב להזקק להם". והרדב"ז כתב בבאור הדין של ממונה לרבים; "לפי שאינו חושש לזה הקשה, שהרבים יסייעוהו ויצילוהו". ולכאורה לטעם הרדב"ז בפועל אינו צריך לפחד מפני שהרבים יצילוהו, אבל מהיכי תיתי שאם מפחד עובר על לא תגורו וחייב להזקק להם אפילו לא שמע דבריהם. ובב"ח (ח"מ יב, א ד"ה כתב הרמב"ם) כתב לבאר בדרך שונה, דכיון דמצות עשה למנות שופטים בין בארץ ובין בחו"ל, אם רשאי הממונה לרבים לסלק עצמו, לא ימצא מי שיזקק להם ויהיה כל דאלים גבר ויחרב העולם, ע"כ מי שאינו ממונה לרבים יכול לסלק עצמו, ויהיה הדין לפני הממונה לרבים. וכן מבואר בט"ז ח"מ יב, א, הובאו דבריו לעיל.

ומדברי הרדב"ז הנ"ל בפרושו לדין מומחה לרבים, יש ללמוד לכאורה דהוא הדין אם שני בעלי הדין קשים, חייב להזקק להם, היינו טעמא דרבים היינו טעמא דשניהם קשים, שיהיה מי שיעזור לו. ודבר זה מבואר להדיא בהגהות אשרי פ"ק דסנהדרין ה"ה, וכן פסק הרמ"א בחו"מ יב, א, ועיין בש"ך ב. והדבר צ"ב, דשני בעלי דין אלימים הוא מילתא בטעמא שאין הדיין צריך לפחד, אך מהיכי תיתי שיהיה עליו איסור של לא תגורו, דאם יכול להסתלק קודם שידע להיכן הדין נוטה, כלומר שאין עליו איסור של לא תגורו, איך חל עליו האיסור כששניהם אלימים. ועיין כנסת הגדולה סי' יב, הגב"י סע' א שכתב דבמקום סכנת נפשות, אף בשניהם חזקים אינו חייב להזקק להם. ועדיין יש להבין מדוע בסכנת היזק ממון, קאי בלא תגורו. ועיין תומים יב, א שפירש דין זה לשיטת רש"י (עיין לעיל).

*

מזה מספר שנים שזיכני הי"ת לומר שיעורים בשו"ע חו"מ בפני סגל חבורה בכולל כתר שם טוב אשר בעיר קרית ביאליק, בנשיאות המרא דאתרא הגאון רבי עמינדב קריספין שליט"א, אשר משפיע מהוד אצילותו בקרן צפון ומצודתו פרוסה, להפיץ את אור התורה ולקרב ישראל לאביהם שבשמים. אשרי עין ראתה כל אלה, איך בפעילותו של כבוד המרא דאתרא במשך למעלה משני עשורים, היתה העיר קרית ביאליק למקום שיש בו חיי תורה, פעילות תורנית, בתי כנסת ושעורי תורה, כאשר הכולל הוא גולת הכותרת לפעילות זו. רוב סימני הספר נאמרו גם כשיעורים לפני אברכי הכולל, ומהרצאת הדברים ומהערותיהם, התלבנו העניינים הדק היטב היטב הדק, מפני שהקול יפה.

תוך מהלך כתיבת הספר, הסתלק מעימנו לעולם שכולו טוב אבי ר' נתן ז"ל. אבי ע"ה נולד בוורשא בשנה בה פרצה מלחמת העולם הראשונה - שנת תרע"ד הארץ - לאביו ר' יעקב יוסף ז"ל,

מתלמידי ישיבת סלבודקא, ולאִימו מרת אסתר מלכה ע"ה, נינת הגאון המקובל רבי יצחק אייזיק חבר זי"ע. איש של שלום היה, דורש שלום ודובר טוב, אציל ועניו, צנוע ונעים על כל מכריו, משכיל לכל דרכיו, אוהב תורה ולומדיה, רחיס ודחיל רבנן, ואף סייע בידו לישב באהלה של תורה. בתקופה האחרונה לחייו, כל פעם שהגעתי לבקרו בקש שארד עימו לבית המדרש ללמוד עימו בצוותא חדא, אף שהדבר היה כרוך אצלו במאמץ מיוחד. ובכל אותה תקופה ובתדירות גבוהה שאל אותי מתי יצא כבר החלק הרביעי, ומה הנושא שבו אני עוסק כעת. יהי ספר זה, שכה רצה לראותו בחייו וכה שמח בקודמיו, שבח בית אבי - עילוי לנשמתו.

קמו בניה ויאשרוה, אמי מרת חיה אסתר תחי', נינת הגאון בעל הזית רענן זי"ע, אשר סייעה ומסייעת לנו בכל עת, וטביעות ידה אף בכרך זה. יאריך ה' ימיה ושנותיה בטוב ובנעימים, בבריאות ובנחת עד בלי די.

טוב עין הוא יבורך, חמי אוהב תורה ורבנן ואיהו גופיה צורבא מרבנן, ר' אלעזר לב הי"ו אשר כל רגע פנוי מקדיש לשיבת בית המדרש, וחמותי מרת יפה תחי'. יהיה ביתם תמיד מלא בברכת ה', בבריאות גופא ובנהורא מעליא.

הוד והדר פעלה, תהילתה עומדת לעד, רעיתי אשת החיל שושי תחי', אשר מסייעת ככל יכולתה שאוכל למלא את תפקידי, בלב נבון תנוח חכמה, ואך בזכותה ראה ספר זה אור עולם. יהי רצון לפני אדון כל שנזכה לגדל ילדינו לתורה, למצוה וליראה, לחופה ולמעשים טובים.

בתקופה קשה זו של הסתר פנים, כאשר מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה, אפפנונו חבלי מות ונחלי בליעל יבעתונו, אשא תפילה למלך יושב על כסא רם ונשא, שמע ה' קולי אקרא, אל תטשינו ואל תעזבינו, ואל תתננו בנפש צרינו. אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי, ושבתי בבית ה' לאורך ימים.

צבי יהודה בן-יעקב